

Carles Riba i Pompeu Fabra

ISABEL TURULL I CREXELLS
Lectora a la Universitat La Sapienza de Roma

1. INTRODUCCIÓ

La nostra recerca s'emmarca en l'àmbit d'un treball de doctorat de la Universitat Autònoma de Barcelona sobre la llengua de Carles Riba, dirigit pel professor Víctor Martínez-Gil. En aquest sentit ja hem presentat fa poc el treball de recerca, un estudi sobre la teoria lingüística del nostre autor, i així hem tingut ocasió de confrontar-nos amb dos grans especialistes del tema, els quals, com a membres del tribunal, van mostrar molt d'interès i van fer algunes reflexions que ens han ajudat a aprofundir en la direcció correcta. He d'agrair especialment a la doctora Mila Segarra la primera observació que em va fer respecte al meu treball, que jo havia titulat amb una certa irreflexió *Carles Riba, lingüista*. Efectivament, veurem aquí, si és que calia demostrar-ho, que Carles Riba no era de cap manera un lingüista. El que ens proposem, en aquesta trobada d'especialistes d'aquest camp, és mostrar quina va ser l'aportació del Riba poeta i crític al projecte lingüístic fabrià, i la posarem en relació amb la d'altres literats de relleu en la història de la llengua dels seus països. Pensem, en particular, en Alessandro Manzoni, el qual, d'altra banda, té una relació especial amb Catalunya.

2. MATERIALS DE TREBALL

Per a la present investigació, a part de la important bibliografia crítica que ha estudiat diferents aspectes del nostre personatge, ens hem basat especialment en els reculls epistolars: en primer lloc, en les cartes de Carles Riba, en l'edició en quatre volums elaborada per Carles-Jordi Guardiola; també hem consultat els dos reculls de correspondència entre Joan Coromines i Carles Riba (Coromines, 2002) i entre Pompeu Fabra i Joan Coromines (Fabra, 1998). No han estat publicats, en

canvi, els pocs intercanvis epistolars entre Riba i Fabra, dels quals es troben a l'Arxiu Nacional de Catalunya, al Fons Riba-Arderiu, vuit cartes de Fabra a Riba que encara no hem pogut veure per motius de força major.¹

3. LA RELACIÓ HUMANA RIBA-FABRA: QÜESTIONS BIOGRÀFIQUES

Des del moment que Riba entra a treballar a les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), a les ordres de Pompeu Fabra, comença una relació amb aquest que no es limitarà a la simple col·laboració professional i la seva amistat continuarà fins als temps de l'exili. En aquells moments dramàtics els trobem viatjant junts a Marsella a fer papers, per exemple, com veiem en aquesta carta a Clementina, datada a Marsella, el 15 d'abril de 1942, a la una del migdia (Riba, 1991, p. 221):

No telegrafio perquè també és qüestió de visats i passos; i no telefono perquè no em puc garantir a mi mateix cap horari, tot i que un es passa hores que no sap què fer. A En Fabra li passa igual, no et pensis. És una bogeria inhumana, vull dir irracional: manen les coses i la ximperia...

També s'ajudaven a passar de la millor manera possible aquella situació: així, els dos nois Riba aniran a dormir a casa dels Fabra perquè a casa seva només tenen lloc amb matalassos per terra (Medina, 1989, vol. I, p. 391).

No tenim, en canvi, proves d'una relació epistolar important entre tots dos, com tenim de Riba i Coromines, per exemple; probablement perquè el fet de viure a la mateixa ciutat la feia innecessària. És cert, d'altra banda, que el domicili de Fabra va ser saquejat el 1939 (Riba, 1989, p. 9) i que algunes cartes es poden haver perdut, però de tota manera trobem rellevant que no hi hagi exemples de discussions lingüístiques entre tots dos, i més aviat creiem que Riba acceptava per a aquestes qüestions l'autoritat del Mestre.

Si anem punt per punt a veure els diferents moments en què la biografia del nostre poeta es relaciona amb la del lingüista, comencem amb la seva entrada a les Oficines Lexicogràfiques, on sabem que participarà en l'elaboració del diccionari que Miracle anomena de «l'Institut» (Miracle, 1968, p. 546) i que segons Joaquim Rafel serà anomenat també «*Diccionari de la llengua literària*» (Rafel, 1996, p. 232). Els materials d'aquest treball, és a dir les paperetes preparades per Riba juntament amb Manuel de Montoliu pel que fa a les lletres A, B, C, seran utilitzats per Fabra

1. Hem pogut finalment veure aquestes cartes, que corroboren l'amistat entre els dos homes. Pel que fa a la discussió de qüestions lingüístiques de què parlem més endavant, només hi trobem una referència a dues paraules: *lluerna* i *falla*, respecte a les quals probablement Riba tenia algun dubte, però no hi ha informació suficient per a saber de què es tracta.

per a l'elaboració del que coneixem com a diccionari Fabra. Caldria fer un estudi més aprofundit sobre quin va ser el paper efectiu de Riba en cada una de les preses de decisions de l'organisme al qual pertanyia, però ens sembla significatiu un comentari de Joaquim Rafel en aquest sentit (Rafel, 1996, p. 236). Amb motiu del breu empresonament de Fabra arran dels fets del 6 d'octubre, és el nostre autor l'encarregat de presentar un informe sobre les activitats de les Oficines i en aquest informe esmenta el *Diccionari del català antic* i el *Diccionari dels dialectes catalans*, treballs de què no es parlava des d'abans de la dictadura i dels quals tampoc no es tornarà a parlar un cop Fabra es reincorporarà a la Secció. Evidentment la relació entre tots dos no era d'estreta col·laboració científica, i de fet, a part dels contactes a l'Institut, només coneixem un projecte en el qual havien de participar tots dos, un diccionari català-francès, del qual parla Riba en una carta del temps de l'exili (Riba, 1991, p. 168 i nota 5, p. 169) i que no es va arribar a realitzar.

La posició de Riba durant els diferents episodis que veuen implicada la figura pública de Fabra serà, tanmateix, sempre de clar suport i d'acord amb ell. Pensem, en primer lloc, en l'afer de la Real Academia de la Lengua Española, en què s'havia proposat el nom del filòleg com a representant de Catalunya en aquest organisme espanyol. Al final ell mateix va rebutjar l'oferta (Segarra, 1998, p. 166), però Riba, en una carta a Ricard Permanyer del 2 de desembre de 1926, comentava que si bé tot allò es veia amb gran recel i «com una sarcàstica paradoxa» (Riba, 1989, p. 308-309), si algun nom convindria propugnar seria «*sobretot: Fabra i Rubió i Lluch*». La cursiva és de l'autor. En una altra carta, aquesta a Manuel de Montoliu, del 8 d'abril de 1927 (Riba, 1989, p. 312-314 i notes), iniciada ja, doncs, la polèmica arran de l'article de Gaziel, Riba explicava més clarament, és a dir en set punts, la seva posició i com finalment s'havia alegrat que no hagués calgut demanar a Fabra aquell «*sacrifici*» (aquí també la cursiva és de l'autor). L'afer també el portarà a escriure la primera part de l'article «Polítics i intel·lectuals» (Riba, 1986, vol. II).

Pel que fa a les crítiques d'alguns sectors culturals a les propostes fabrianes, els qualificatius que Riba reserva a Miquel i Planas, per exemple, en una carta a Josep Obiols del 7 de novembre de 1920 (Riba, 1989, p. 101) no deixen cap mena de dubte sobre quina era la seva posició: «uns versos d'aquell enorme idiota que es diu Miquel & Planas S. en C., apareguts en un d'aquells llibres que fa de tant en tant entre fotocòpia i fotocòpia [...]». I de mossèn Alcover, al qual tornarem més endavant en relació amb Manzoni i la situació italiana, podem dir que Riba en valorava alguns aspectes però donava aquí també clar suport a Fabra, com veiem en els dos articles que dedica a aquest, sobretot en el segon, «De Pompeu Fabra, encara. Il·lustracions i corollaris». Aquí es fixa més especialment en el problema dels dialectalismes i ataca violentament qui els defensa: «Les ànimes dialectals s'han arrapat, han tancat els ulls i no han seguit; algú ha perdut l'esma i ell mateix

no sap on para» (Riba, 1986, vol. II, p. 83), i defensa l'actuació de Fabra i de l'Institut que han sabut evitar que el català fos «una llengua triturada en dialectes i sistemes ortogràfics de penya literària» (Riba, 1986, vol. II, p. 84).

Hem de dir també que si les darreres aportacions de la recerca han redimensionat les desavinences entre Fabra i Alcover (Perea, 2007, p. 121-122; i ja Segarra, 1985), això no afecta la posició de Riba. Així ho veiem en el discurs que es publicarà amb el títol *Els poetes i la llengua comuna* (Riba, 1986, vol. III).

Riba és nomenat membre de l'Institut d'Estudis Catalans només el 1932, justament per cobrir el lloc deixat vacant per la mort de mossèn Alcover, i és en aquesta ocasió que pronunciarà el discurs. Hi trobem, en primer lloc, una defensa de la feina feta per l'Institut i sobretot una insistència en la diferent situació lingüística amb què afortunadament es troben els escriptors o els parlants en general després de vint-i-cinc anys de la seva existència. En segon lloc, hi defineix el seu concepte d'ideal de la llengua: «comuna, clara i apta, indefinidament disponible», i mostra com el seu «elogiat», és a dir qui l'havia precedit en aquella plaça, no podia arribar-hi. Malgrat ser un «fervorós de la llengua», Alcover pecava per fixar-se massa en el detall, que vol dir en el recull meticulós i potser obsessiu de cada variant dialectal: «no crec que a ningú la profusió d'un codi hagi privat tant de veure la llei, que mai un fervorós de la llengua hagi tan inconscientment renunciat a captar-ne la unitat ideal per la illusió de les seves bigarrades aparences» (Riba, 1986, vol. III, p. 88).

Per acabar aquest breu resum d'algunes qüestions biogràfiques, direm que després de la mort de Fabra, Riba va ser elegit per vot unànim, segons ens diu ell mateix a la carta adreçada a Xavier Benguerel el 16 d'abril de 1950 (Riba, 1991, p. 441), president de l'IEC. Tampoc en aquest càrrec el veiem prendre part en discussions estrictament lingüístiques. La seva posició en el moment de la reedició del diccionari Fabra és paradigmàtica en aquest sentit: com veiem a les cartes que s'intercanvia amb Joan Coromines, fins i tot quan el lingüista li planteja qüestions molt concretes (recordem la importància que aquest donava a la inclusió a la nova publicació dels mots *viuda*, *pendre* i *racó*, i vegeu també, per a aprofundir-hi, Balcells, Izquierdo i Pujol, 2007), el poeta i crític es limita a justificar les decisions de l'equip i a valorar les aportacions del mateix Coromines: «tots els acords relatius a la intervenció de l'Institut d'Estudis Catalans a la reedició del Diccionari Fabra, van ésser presos tenint les cartes de V. damunt la taula, llegint-les pel damunt, per sota i entre línies, com si V. fos allí» (Coromines, 2002, p. 135).

De la mateixa manera, no tenim constància de cap resposta concreta a les queixes que Coromines expressa en una altra carta, del 9 de maig de 1956, respecte a la seva traducció de *L'eunuc*, de Terenci, per a la Fundació Bernat Metge. En aquesta carta, el filòleg agraeix respectuosament a Riba les seves correccions: «les seves esmenes han millorat molts detalls», però després fa una llista dels casos en

què no hi està d'acord, per exemple el del «bandejament de l'enclisi del pronom darrera infinitiu precedit d'auxiliar (*vol donar-me'l* i anàlegs canviats sempre en *me'l vol donar*)» i altres (Coromines, 2002, p. 167). Cal dir que en el seu paper de corrector, Riba mantenia generalment una posició dialogant o, per dir-ho amb paraules de Miquel Dolç (1986, p. 30), una «constant obertura a la discussió amable, fins i tot a la negociació», posició que ens recorda altre cop més la de l'escriptor creador que no pas la del filòleg.

4. EL PAPER DE L'ESCRITOR

Carles Miralles (2000, p. 159-180) ha estudiat alguns aspectes de com els escriptors van acollir el mestratge de Fabra. Comenta, per exemple, com molts dels joves autors veien en la normativa fabriana un sistema d'afirmació de modernitat respecte als autors del XIX, inclòs també Maragall, mentre que Riba era un dels pocs lúcids que van entendre que «la lliçó de Maragall era imprescindible». També compara la situació de la llengua catalana el segle XIX amb la de la llengua grega al mateix segle, on la disjuntiva entre la *dimotiki*, llengua del poble, i la *ka-thareúousa*, un grec «depurat», construït sobre la llengua antiga, era paral·lela a la que es produïa en català entre la llengua parlada i la dels nostres clàssics del segle XV. Cal remarcar, però, dues diferències bàsiques entre les dues situacions: la primera, que a Catalunya hi havia hagut a més una situació de diglòssia en què els estaments cultes havien estat educats en una llengua estrangera, el castellà, i que aquest havia tingut uns efectes «corruptors» sobre la nostra llengua; i la segona, que la distància entre la llengua del segle XX i la del segle XV no era, si més no en la consideració de Fabra, tan gran que no es pogués salvar per reconstruir el català contemporani. Recordem les paraules de Fabra: «És incontestable que havíem d'anar a un acostament del català modern al català medieval», tot i que també ho matisava amb una frase que ha estat abundantment citada: «L'ideal que perseguim no és la resurrecció d'una llengua medieval, sinó formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga sense els llargs segles de decadència literària i de supeditació a una llengua forastera» (Fabra, 1980, p. 144).² Tornant a Miralles, aquest destaca també certs paral·lelismes, de fet prou evidents, amb situacions del segle XVII europeu i, després de comentar que Riba comparava d'alguna manera Fabra amb Malherbe, diu: «però és Montoliu qui la fórmula tallantment [aquesta comparació]: “Pompeu Fabra és el nostre Malherbe”» (Miralles, 2000, p. 170). Efectivament Malherbe «combaté la caòtica llengua francesa del segle XVI, tan devota de les varietats dialectals» (Miralles, 2000, p. 170), però,

2. D'aquest tema, se n'ha ocupat de manera aprofundida Josep Maria Bernal a la seva tesi doctoral malauradament inèdita.

en canvi, per al nostre Riba, amb qui s'havia de comparar Fabra era amb un altre autor francès de la mateixa època, Vaugelas, el «gairebé mític Vaugelas» (Riba, 1986, vol. III, p. 86). Claude Vaugelas és qui, al seu *Remarques sur la langue française* (1647), malgrat pretendre fer-ne una pura descripció, el que fa en realitat és descriure el *bon usage* de la llengua francesa per part de la cort o també per part dels autors literaris reconeguts. Aquest *bon usage* ens fa pensar en el *gust*, aquella qualitat que Riba trobava en Fabra i de la qual parlava com d'un dels criteris bàsics per a acceptar-ne l'autoritat en el moment de fer la reedició del seu diccionari el 1952. No hi ha dubte que aquest és un criteri que pertany més al món de l'escriptor que al del lingüista.

Deixem ara tant Grècia com França, i anem a una altra realitat que ha tingut la seva influència sobre la nostra història literària i lingüística i potser no ha estat prou estudiada. Tinguem en compte que el poema fundacional de la nostra Renaixença conté uns versos que són un clar record del fragment conegut com l'«Addio ai monti» de Lucia a *I promessi sposi*, d'Alessandro Manzoni, i veurem com la posició de Riba, malgrat la distància cronològica d'un segle, no deixa de tenir punts de contacte amb la de l'autor milanès. De les intervencions d'aquest en la *questione della lingua*, recordem sobretot com confessava, a la carta a Fauriel del 9 de febrer de 1806, que envejava els francesos (Manzoni, 1974, p. 3): «Vi confesso ch'io veggo con un piacere misto d'invidia il popolo di Parigi intendere ed applaudire alle commedie di Molière»; i recordem, d'altra banda, la seva defensa del toscà, més concretament del florentí, sobre la resta de dialectes italians per tal d'aconseguir que la riquesa de la llengua fos «aver molti modi per significare molte cose», perquè «aver più modi per significarne una sola è impaccio e confusione» (Manzoni, *Il "sentir messa"*, recollit a Manzoni, 1974, p. 16). *L'impaccio e confusione*, expressions fortes en italià, que per a Manzoni creen els geosinònims, ens recorden altres expressions de Riba: «sobre el verb català el cisma batega les ales eixebrades, i fa sentir la seva veu llagotejant per al llibertinatge, l'orgull i la contaminació». Aquestes apareixen en un article sobre les *Gedrgiques cristianes*, de Francis Jammes, traduïdes per Maria Antònia Salvà (Riba, 1986, vol. II), en què el nostre crític lloa, en canvi, el llenguatge triat per la traductora mallorquina, un llenguatge que «es desplega [...] unànime i lliure en la seva riquesa: humilitat, puritat, llibertat exemplars avui». (He de fer aquí un incís per a indicar que la traducció de Maria Antònia Salvà de què parla Riba aquí no és la de *Mireio*, publicada poc abans, que va causar una gran polèmica i sobre la qual existeix una abundant bibliografia.)

Expressions semblants tindrà també respecte a mossèn Alcover, com ja hem vist més amunt. Cal dir, tanmateix, que de la mateixa manera que cal redimensionar el conflicte entre Fabra i Alcover, també cal veure com Riba reconeix les qualitats del lingüista manacorí. Donem només, a tall d'exemple, la carta del 4 de maig de 1940 (Riba, 1991, p. 125-130), en què dóna alguns consells al jove Santia-

go Pey, i on la privadesa del document li permet d'expressar sense massa filtres la seva veritable opinió sobre els col·laboradors de l'Institut d'Estudis Catalans. Transcrivim tot el fragment:

Sigui prudent amb les publicacions de l'I.E.C.: dissortadament hi ha molta barreja. Les coses de Mn. Griera són dolentes; les de Montoliu, barroeres i fantosiques; les de Barnils, Casacuberta, Moll, Coromines, i, no cal dir, Fabra, bones de tot fiar; les de Mn. Alcover, perilloses si es manegen sense experiència.

5. PRAXI LINGÜÍSTICA RIBIANA

Si des del punt de vista de la teoria hem vist fins ara un Riba subordinat d'alguna manera al mestratge de Fabra, hem de dir, seguint les seves mateixes paraules, que els problemes de l'escriptor «comencen allà on acaba la jurisdicció de la gramàtica i del diccionari, és a dir del residu de convenció», o com diu Spitzer quan explica el concepte de *scarto*: «a qualsiasi allontanamento dallo stato psichico normale, corrisponde nel campo espressivo, un allontanamento dell'uso linguistico normale» (Spitzer, 1966, p. 46). Està encara per fer un estudi sobre la praxi ribiana de la llengua, és a dir, un mesurament de quina era la desviació que es permetia respecte a la normativa, tenint en compte que conservem del nostre autor escrits de registres ben diversos, poesia, assaig, narrativa, sense oblidar la «tercera prosa» de què parla Carles-Jordi Guardiola per a la prosa de les cartes. Ja Miquel Dolç (1986) reclamava un estudi d'aquesta mena en ocasió del I Simposi Carles Riba, indicant l'interès que podria tenir calculant, d'altra banda, l'arc temporal que abraça tot aquest material. No tenim espai per fer-ho aquí i ho deixarem per a una altra ocasió, però volem acabar aquesta intervenció amb una mostra de l'estil literari de Riba en aquesta «tercera prosa» de la qual ja hem vist alguns exemples, on la pressió de la gramàtica és menor i on el llenguatge flueix així mateix amb una correcció relaxada admirable. Hem triat una carta en què, en donar alguns consells a una jove parella que fa les primeres passes en el món professional, les reflexions que fa Riba el 1949 són indicatives del seu punt de vista sobre la seva professió i sobre el nostre país (carta a Eugènia Crexells, Barcelona, 17 de gener de 1949; Riba, 1991, p. 372-374):

¿Quina és la raó profunda d'aquesta decepció i d'aquest escepticisme que heu vist en mi com a escriptor? Resumint: el país no m'ha donat mitjans, sobretot, *no ha exigit de mi*, des del principi, prou enèrgicament, perquè jo tragués de mi tot el rendiment que amb esforç hauria pogut treure; i si l'hagués tret, potser m'hauria dit que no em demanava tant. Pres per un altre costat: el país dóna glòria i categoria i fins de vegades benestar de mestre, a molts que encara no han començat a aprendre seriosament. Com a escriptors, això es cou i es menja a casa, de la més dolça manera pairal i nostrada.

I encara més avall:

El proverbi diu que val més ésser cap de sardina que cua de lleó. És mentida; una mentida que a casa nostra ha fet el seu notable mal. Val més ésser cua de lleó que, almenys així, es participa de la grandesa i de la força del lleó; i en la vida moral, i en la de l'art, que no n'està deslligada, començant per ésser cua de lleó es pot arribar a ésser-ne cap; però no es passa gaire a ésser res de lleoní amb satisfaccions de sardina.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1993). *Llengua i cultura als Països Catalans*. 11a ed. Barcelona: Edicions 62. [1a ed., 1964]
- BALCELLS, Albert; IZQUIERDO, Santiago; PUJOL, Enric (2007). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. II: *De 1942 als temps recents*. Catarroja; Barcelona: Afers.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. I: *1907-1942*. Catarroja; Barcelona: Afers.
- COROMINES, Joan (2002). *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*. Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- DOLÇ, Miquel (1986). «Carles Riba o la responsabilitat lingüística». A: MEDINA, Jaume; SULLÀ, Enric [ed.]. *Actes del Simposi Carles Riba*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 25-32.
- FABRA, Pompeu (1980). *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62: La Caixa. (MOLC; 28)
- (1998). *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili*. Ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- MANZONI, Alessandro (1974). *Scritti sulla questione della lingua*. Ed. a cura de Piero Berrettoni i Edoardo Vineis. Torí: Loescher. (Classici Italiani Commentati)
- MEDINA, Jaume (1989). *Carles Riba (1893-1959)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 2 v.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- MIRALLES, Carles (2000). «Fabra i els escriptors». A: *Simposi Pompeu Fabra: Jornades Científiques de l'IEC*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica. (Sèrie Jornades Científiques; 7), p. 159-180.
- PEREA, Maria Pilar (2007). «Acords i desacords entre Pompeu Fabra i Antoni M. Alcover en relació amb les Normes ortogràfiques». A: MONTSERRAT, Anna; CUBELLS, Olga [ed.]. *Entorn i vigència de l'obra de Fabra. Actes del II Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Valls: Cossetània; Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, p. 121-132.
- RAFEL I FONTANALS, Joaquim (1996). «El Diccionari de l'Institut i el Diccionari Fabra». A: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. III. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 217-269.
- RIBA, Carles (1986). *Obres Completes II. Crítica, 1*. Ed. a cura d'Enric Sullà. Barcelona: Edicions 62.

- RIBA, Carles (1986). *Obres Completes III. Crítica*, 2. Ed. a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina. Barcelona: Edicions 62.
- (1988). *Obres Completes IV. Crítica*, 3. Ed. a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina. Barcelona: Edicions 62.
- (1989). *Cartes de Carles Riba*. Vol. I: 1910-1938. Ed. a cura de Carles-Jordi Guardiola. Barcelona: (Biblioteca Filològica; XVIII)
- (1991). *Cartes de Carles Riba*. Vol. II: 1939-1952. Ed. a cura de Carles-Jordi Guardiola. Barcelona: La Magrana: Institut d'Estudis Catalans.
- SEGARRA, Mila (1985). *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998). *Pompeu Fabra: Una biografia*. Barcelona: Empúries.
- SPITZER, Leo (1966). *Crítica, stilística e semantica storica*. Bari: Laterza.